

**BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARIDA EKOLOGIK-MADANIY
KO'NIKMALARINI SHAKLLANTIRISHDA KOGNITIV
TEKNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH METODIKASI****Eshmo'minova Sitora Xayrullo qizi**

Termiz iqtisodiyot va servis universiteti Ta'lim va tarbiya nazariyasi (Boshlang'ich ta'lim) magistranti

sitoraeshmuminova2608@gmail.com<https://orcid.org/my-orcid?orcid=0000-0001-9404-7974>

Annotatsiya. Maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilarida ekologik-madaniy ko'nikmalarni shakllantirish jarayonini kognitiv texnologiyalar asosida metodik loyihalash masalasi yoritiladi. Yondashuvning dolzarbligi ekologik ta'limni uzluksiz ta'lim tizimiga integratsiya qilish bo'yicha milliy konseptual hujjatlar hamda barqaror rivojlanish ta'limi bo'yicha xalqaro yo'riqnomalarda belgilangan vazifalar bilan asoslanadi. Metodik modelda ekologik mazmundagi matnlar bilan ishlash, ekologik leksika va nutq amaliyoti, real hayotiy muammolar bo'yicha g'oya yaratish, dalillash, qaror qabul qilish, hamda xulq-atvor odatlarini shakllantirish bosqichlari uzviy bog'lanadi. Natijada o'quvchi "bilim-munosabat-amal" zanjiri bo'yicha ekologik ong va madaniyat elementlarini amaliy vazifalarda namoyon eta oladigan, o'z fikrini asoslaydigan, o'zini nazorat qila oladigan subyekt sifatida shakllanishiga xizmat qiluvchi metodik tavsiyalar taklif etiladi.

Kalit so'zlar: ekologik madaniyat, ekologik savodxonlik, kognitiv texnologiyalar, kognitiv vositalar, konsept-xarita, muammoli o'qitish, refleksiya, formatif baholash, eko-odatlar, boshlang'ich ta'lim, o'qish savodxonligi.

Аннотация. В статье рассматривается методика формирования экологико-культурных навыков у учащихся начальной школы на основе когнитивных технологий. Обоснована актуальность с опорой на национальные концептуальные документы по развитию экологического образования и повышению экологической культуры населения, а также международные ориентиры образования для устойчивого развития.

Ключевые слова: экологическая культура, когнитивные технологии, mindtools, концепт-карта, рефлексия, начальная школа.

Abstract. The paper proposes a methodology for developing eco-cultural skills in primary school students through cognitive technologies. The relevance is justified by national policy documents on environmental education and ecological culture, and by

UNESCO's Education for Sustainable Development roadmap. The model integrates eco-themed reading/writing, environmental vocabulary development, idea generation, argumentation, decision-making and habit formation.

Keywords: ecological culture, cognitive technologies, mindtools, concept mapping, reflection, formative assessment, primary education.

KIRISH

Ekologik-madaniy ko'nikmalarni shakllantirish masalasi bugun boshlang'ich ta'limning "tarbiya-ta'lim-kompetensiya" uchligi bilan bevosita bog'liq bo'lib, u faqat tabiiyot mazmuni bilangina cheklanmaydi, o'quvchi o'qigan matnini tushunishi, ekologik mazmundagi fikrni ajratishi, dalil keltirishi, xulosa chiqarishi, kundalik hayotda tejamkor va mas'uliyatli odatlarni tanlashi bilan yakunlanadi. Milliy darajada ekologik ta'limni rivojlantirish bo'yicha konsepsiya uzluksizlik, bosqichma-bosqichlik va fanlararo integratsiyani muhim tamoyil sifatida belgilaydi; shuningdek, 2030-yilgacha ekologik madaniyatni yuksaltirish konsepsiyasi yosh avlodda ekologik bilim, ong va madaniyatni shakllantirishni ta'lim-tarbiya jarayonining markaziy vazifalaridan biri sifatida ko'rsatadi. Ta'lim sohasini tartibga soluvchi huquqiy asos ham metodik yechimlar ishlab chiqishda tayanch nuqtadir. Xalqaro maydonda esa UNESCOning barqaror rivojlanish uchun ta'lim bo'yicha "roadmap" hujjatlari ta'limni real hayotiy muammolar bilan bog'lash, o'quvchini faol subyektga aylantirish, qadriyat va amaliy xatti-harakatni birlashtirish zaruratini ta'kidlaydi.

Ekologik-madaniy ko'nikmalar tushunchasi bu yerda uch tarkibli konstrukt sifatida talqin qilinadi:

- 1) ekologik bilish komponenti;
- 2) qadriyat-munosabat komponenti;
- 3) amaliy-xulqiy komponent.

Boshlang'ich sinf yoshida bu komponentlar ko'proq konkret vaziyatlar, tasvirli matnlar, tajriba va kuzatishlar orqali shakllanadi; shuning uchun metodika "quruq ma'lumot berish"dan ko'ra "o'ylash-tasvirlash-asoslash-tanlash-bajarish" ketma-ketligini tashkil etishi lozim.

Ushbu ketma-ketlikni samarali yo'lga qo'yishda kognitiv texnologiyalar g'oyasi markaziy o'rin tutadi. Kognitiv vositalar deganda o'quvchining fikrlash jarayonini tashqi shaklga chiqarish, tartiblash, bog'lash va qayta ko'rib chiqishni yengillashtiradigan umumiy maqsadli vositalar tushuniladi. Jonassen yondashuvida texnologiya "o'rgatuvchi" emas, balki o'quvchining fikrlashiga "intellektual hamkor" bo'lib xizmat qilishi kerak. Kognitiv vositalar konseptining ta'lim texnologiyalari

doirasida qanday talqin qilinishi va rivojlanishi bo'yicha tizimli sharhlar ham bu yo'nalishning nazariy poydevorini mustahkamlaydi. Demak, ekologik-madaniy ko'nikmalarni rivojlantirishda kognitiv texnologiyalar "bilimni uzatish"ni emas, "mazmun ustida fikr yuritish"ni kuchaytiradi: o'quvchi ekologik muammoni ko'radi, ifodalaydi, tuzilmalaydi, yechim variantlarini ishlab chiqadi, baholaydi va xulqiy qarorga keladi.

Metodik modelni loyihalashda uchta metodologik tayanch qabul qilinadi: faoliyat yondashuvi, hamda reflektiv-aks ettiruvchi yondashuv. Ushbu tayanchlar boshlang'ich ta'lim didaktikasida "kichik qadamlar", "ko'rgazmalilik", "yosh xususiyatiga mos muammolilik" va "motivatsion qo'llab-quvvatlash" bilan uyg'unlashtiriladi.

Taklif etilayotgan metodika ekologik mazmunni, ona tili va o'qish savodxonligi amaliyotini hamda kognitiv vositalarni bitta mikrosiklga bog'laydi. Har bir dars quyidagi ketma-ketlikda quriladi:

- 1) diqqatni faollashtirish va muammo qo'yish;
- 2) mazmuniy kirish;
- 3) kognitiv xaritalash;
- 4) g'oya yaratish va yechim;
- 5) amaliy mikro-harakat;

6) refleksiya va baholash. Bu mikrosikl UNESCOning yo'nalishidagi "bilim-qadriyat-amal" integratsiyasi mantiqiga mos keladi.

Metodikani "kognitiv texnologiyalar" nuqtai nazaridan aniqroq operatsionlashtirish uchun vositalar 4 toifaga ajratiladi.

Birinchi toifa - reprezentatsion vositalar: konsept-xarita, klaster, Venn diagramma, "fishbone", "T-jadval", "PMI (plus-minus-interesting)" kabi fikrlash grafiklari.

Ikkinchi toifa - dalillash va qaror vositalari: dalil-zanjir, mezonli tanlash jadvali, "qaror daraxti".

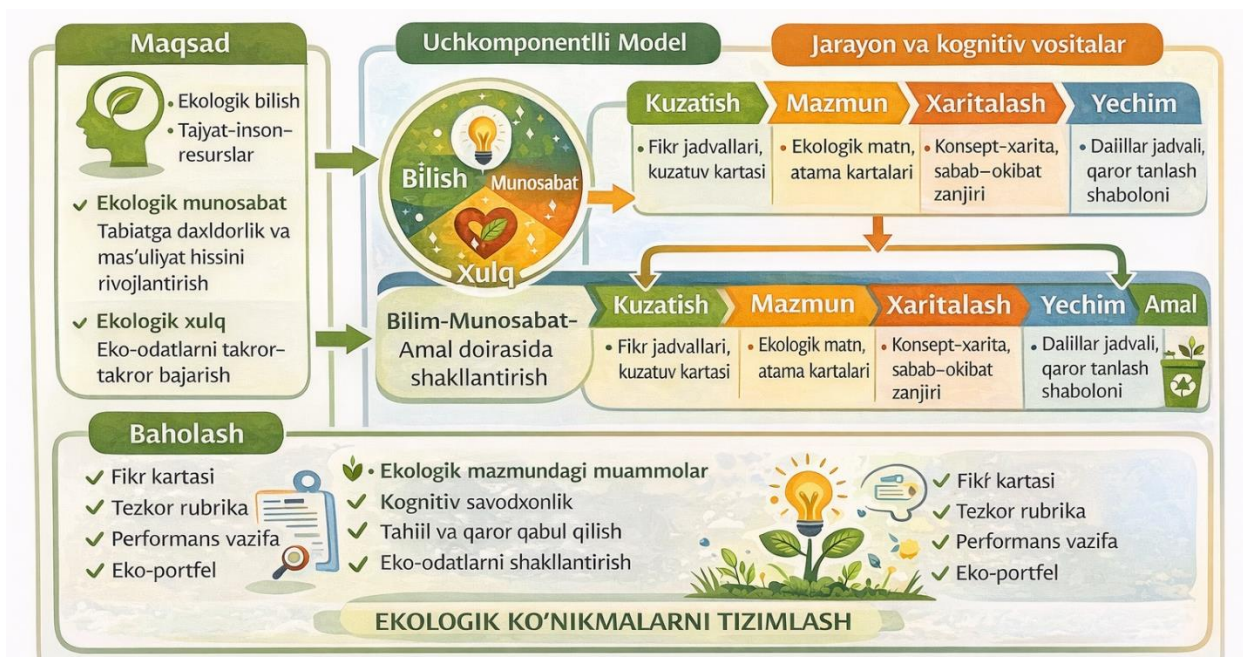
Uchinchi toifa - modellashtirish vositalari: oddiy tizimli model, resurslar oqimi sxemasi, sinf ichidagi "chiqindi oqimi" xaritasi.

To'rtinchi toifa - raqamli yaratish va portfel vositalari: mini-taqdimot, audio-hikoya, raqamli plakat, sinfning "eko-qoidalar" doskasi va e-portfel. Bu tasnif kognitiv vositalarning ta'limdagi funksiyalarini ko'rsatadigan ilmiy qarashlar bilan uyg'un.

Boshlang'ich sinf sharoitida metodikani qo'llash "og'ir" texnik yechimlarga bog'lanib qolmasligi kerak. Muhim jihat - vositaning o'zi emas, vosita orqali bajariladigan fikrlash amali. Masalan, konsept-xarita qog'ozda ham, doskada ham, oddiy onlayn taxtada ham bir xil kognitiv vazifani bajaradi: o'quvchi tushunchalar

orasidagi bog‘lanishni ko‘radi va qayta quradi. Shu ma‘noda kognitiv texnologiyalarni joriy etish bo‘yicha metodika o‘qituvchining dars dizayn kompetensiyasini talab qiladi: muammoli savolni to‘g‘ri qo‘yish, matnni yoshga mos tanlash, kognitiv xaritagga mos tushunchalar “chegarasi”ni belgilash, refleksiya savollarini qisqa va aniq berish.

Metodik yechimning til-ta‘lim bilan integratsiyasi alohida afzallik beradi. Ekologik-madaniy ko‘nikmalar ko‘pincha “gapirish va yozish” orqali mustahkamlanadi. O‘quvchi tabiat hodisasini tasvirlaydi, sababini tushuntiradi, dalil keltiradi, o‘z munosabatini bildiradi va xulqiy qarorini nutqiy shaklda ifodalaydi. Shu sabab ekologik mazmundagi matnlar bilan ishlash o‘qish savodxonligining yadro amallarini ham kuchaytiradi. Kreativ fikrlashni o‘lchash va rivojlantirish bo‘yicha xalqaro baholashlar ham “g‘oya yaratish, baholash va yaxshilash” komponentlarini ajratadi; bu komponentlar boshlang‘ich bosqichga mos shaklda moslashtirilishi mumkin.

2-rasm. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida ekologik- madaniy ko‘nikmalarini shakllantirishda kognitiv texnologiyalardan foydalanish metodikasi

Amaliy misol sifatida “Suvni tejash” mini-modulini olaylik. O‘quvchi uchun vaziyat: sinfda krandan tomchilash, uyda “ortiqcha oqizilgan suv” holati. Qisqa matn: suv resursi, tejamkorlik, oddiy qoidalar. Kognitiv xaritalash: “sabab-oqibat” zanjiri (tomchilash → behuda sarf → ko‘proq xarajat → resurs kamayishi), “qoidalar jadvali” (uyda, maktabda, ko‘chada). G‘oya yaratish: “3 ta tejamkor odat” ro‘yxati, sinf uchun “eko-qoida” plakati. Nutq amaliyoti: o‘quvchi 5-6 gapli tushuntirish matni yozadi

(“Nega suvni tejash kerak?”), 1 ta dalil va 1 ta misol keltiradi. Refleksiya: “Bugun qaysi odatni tanladim, ertaga qanday tekshiraman?” Shunga o‘xshash dizayn chiqindi saralash, energiya tejamkorligi, havoni asrash, yashil hududni saqlash mavzularida ham ishlaydi; ekologik ta’lim konsepsiyalarida boshlang‘ich bosqich uchun aynan shunday amaliy yo‘nalishlar urg‘ulanadi.

Baholash masalasi metodikaning “kognitiv” sifatini ta’minlaydigan ikkinchi tayanchdir. Ekologik madaniyatni faqat test bilan o‘lchash cheklangan: bu holatda o‘quvchi “biladi”, ammo “qiladi” degan kafolat yo‘q. Shuning uchun uch turdagi ko‘rsatkich birgalikda olinadi:

- 1) bilish ko‘rsatkichi;
- 2) fikrlash ko‘rsatkichi;
- 3) xulqiy ko‘rsatkich.

Formatifik baholash vositalari sifatida “tezkor rubrika” (0-2 ball), “o‘zini baholash kartasi”, “juftlikda fikr-mulohaza” va “mini-portfel” tavsiya etiladi. Yakuniy baholash esa “performans topshiriq” ko‘rinishida bo‘lishi mumkin: o‘quvchi ekologik muammo haqida qisqa matnni o‘qib, konsept-xarita tuzadi, 2 ta yechim taklif qiladi va bittasini dalil bilan tanlaydi. Bu baholash turi kognitiv vositalar orqali “fikrni tashqi shaklga chiqarish” tamoyiliga mos.

Metodikani joriy etish sharoitlari ham aniq belgilanishi kerak. Birinchidan, o‘qituvchi uchun minimal “kognitiv dizayn paketi” tayyor bo‘lishi maqsadga muvofiq. Ikkinchidan, ekologik mazmundagi qisqa matnlar banki shakllantiriladi. Uchinchidan, oilaviy hamkorlik mexanizmi kiritiladi: “eko-kuzatuv” (1 hafta), “uyda 1 ta odat”, ota-ona bilan mini-hisobot. Bu jihatlar milliy konsepsiyalarda ekologik tarbiyaning ta’lim muassasasi va oila hamkorligida olib borilishi zarurati bilan hamohang.

Ilmiy-adabiyotlarda boshlang‘ich sinflarda ekologik tarbiya masalasi ko‘proq interfaol usullar, loyihalar va amaliy tadbirlar orqali izohlanadi; masalan, konferensiya materiallarida boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida ekologik tarbiyani rivojlantirishning zarurligi, tabiatni asrash kompetensiyasi va kreativ fikrlash elementlarini kiritish ta’kidlanadi. Taklif etilayotgan metodika esa shu umumiy yo‘nalishni kognitiv texnologiyalar bilan aniq operatsion modelga aylantiradi: har bir ekologik mavzu bo‘yicha o‘quvchining fikrlash mahsuli tayyor bo‘ladi va baholash aynan shu mahsulga tayangan holda olib boriladi. Metodik yangilik shundaki, ekologik mazmun ona tili va o‘qish savodxonligi bilan integratsiyada “nutqiy-amaliy” ko‘rinishga keladi, kognitiv vositalar esa o‘quvchining fikrlashini tizimlashtirib, “eko-odat”ga aylantirish mexanizmini kuchaytiradi.

Xulosa sifatida aytish mumkinki, boshlang'ich sinfda ekologik-madaniy ko'nikmalarni shakllantirishning samaradorligi mazmun tanlovi bilangina emas, balki o'quvchi fikrlashini boshqaradigan kognitiv texnologiyalarni to'g'ri metodik dizaynga joylashtirish bilan belgilanadi.

Taklif etilgan mikrosikl ekologik ta'limni uzluksizlik tamoyili asosida bosqichma-bosqich chuqurlashtirishga, o'quvchining ekologik savodxonligi va madaniyatini amaliy harakatga bog'lashga xizmat qiladi. Milliy konsepsiyalar va UNESCO yo'nalishlari bilan muvofiqlashtirilgan ushbu metodika o'qituvchi uchun shablonlar va baholash rubrikalari ko'rinishida "tayyor qo'llaniladigan" instrumentlarga aylantirilsa, sinf amaliyotida barqaror natija berishi kutiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2019-yil 27-maydagi 434-son qarori. "O'zbekiston Respublikasida ekologik ta'limni rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida". Lex.uz, 2019.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2025-yil 15-maydagi PQ-184-son qarori. "2030-yilgacha bo'lgan davrda aholining ekologik madaniyatini yuksaltirish konsepsiyasi to'g'risida". Lex.uz, 2025.
3. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni. O'RQ-637-son, 23.09.2020. Lex.uz, 2020.
4. Jonassen D.H. Technology as Cognitive Tools: Learners as Designers. (PDF manba), 2005.
5. Pakdaman-Savoji A., Nesbit J.C., Gajdamaschko N. The conceptualisation of cognitive tools in learning and technology: A review. Australasian Journal of Educational Technology, 35(2), 1-24, 2019.
6. Madraximova M.T., Asqarova D.T. Boshlang'ich sinf o'quvchilari ongida ekologik tarbiyani rivojlanishning muhimligi. Konferensiya materiallari (53-59-b.), 2022.